

СВОБОДА ВИБОРУ І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У сучасному світі існує велика кількість культурних, економічних, політичних традицій. У будь-якому суспільстві може існувати багато різних культурних традицій. Вони мають впливи на формування і розвиток особистості. В українському суспільстві є різні культурні традиції. Ці культурні традиції формуються під різними впливами, як внутрішніми так і зовнішніми. Серед цих культурно-історичних традицій в українському суспільстві на науковому рівні розвивались: теорія «Les Annales», розроблена істориками Люсьєном Февром, Марком Блохом. «Анали» характеризується поєднанням суспільної історії з соціологією, антропологією, етнологією, психологією, мовою, географією, археологією. Новим в школі «Аналів» був перехід від «історії події», тобто історії фактів, до історії цивілізації, яка орієнтується на довготривалі структурні зміни.

Інша теорія орієнтується на культуру. Саме культура та створені цією культурою цінності визначають розвиток суспільства. Цінності практично визначають, як живе суспільство, наскільки воно здатне змінюватись, бути більше модерним або традиційним, розвиватись або залишатись незмінним.

В Європі створив цю теорію Роберт Енгельгард, в його теорії основою розподілу країн на кластери є цінності, які формуються релігією. Найуспішнішими країнами у християнському світі є протестантські, за ними ідуть католицькі, і замикають цей список країни з православною традицією. Погіршують ситуацію у всіх країнах комуністичні та російські імперські цінності.

В українському суспільстві цю теорію активно розвиває Ярослав Грицак. «Першою і найзагальнішою лінією розподілу між різними країнами- «хто куди потрапив» -є релігійна: найуспішнішими й найз модернізованішими є країни з протестантською та конфуціанською етикою, найбільшими «невдахами» мусульманські та поганські країни. Класичне християнство у «золотій середині», у якому виразно виділяються «католицька» та «православна» зони. Відмінності між ними особливо помітні, якщо звернути увагу на водорозділ, що проходить серед колишнього комуністичного табору і ділить посткомуністичні країни на «католицькі» та «православні» країни.

Іншою великою лінією є розподіл між країнами, що зазнали на собі комуністичного експерименту, і тими, яким пощастило більше. ... Ще одним критерієм групування є вчорашні імперії та їхні колонії, як це показує близькість англомовних та іспаномовних країн чи колишніх республік СРСР»[1, с.30]

Існує теорія, розроблена Карамзіним, Ключевським, Соловйовим, яка має назву «Історія Російської імперії». По цій теорії Київська Русь – це перша російська держава, де з XI ст. живуть виключно руськіє, а білоруси, українці – це частина

російського етносу. Білоруси, українці – це росіяни, які зазнали впливів Польщі, Австро-Угорщини. На теоретичному, науковому рівні ця теорія оформляється у твердження про спільну східно-слав'янську спадщину Київської Русі. В українському суспільстві ця наукова теорія розвивається по схемі: «Київська Русь – Переяславська угода між Україною та Росією (1654) – Українська Советська Соціалістична Республіка (1917-1991)».[2, с.26] Серед сучасних російських вчених найбільш послідовно цю теорію, правда в євразійському форматі, відстоює Олександр Дугін. Україна, з його точки зору, є штучним утворенням, яке повинне розклатись як мінімум на дві держави. «Подальше існування унітарної України недопустимо. Ця територія повинна бути поділена на декілька поясів...»[3, с.7]

Українськими вченими Антоновичем, Михайлом Грушевським була розроблена теорія під назвою «Історія України-Русі». Вона визнавала, що східні слов'яни склалися з трьох самостійних слов'янських народів, які мають свою історію, державні та культурні традиції. Київська Русь є державою українського народу, Велике Литовське князівство – держава білоруського народу, Московське князівство – російського народу. В українському суспільстві ця наукова теорія розвивається по схемі: «Київська Русь – Українське козацтво – Українська народна республіка (1917–1920) – проголошення української самостійності 1991 року». [2, с.25] Відповідно до цієї теорії Україна є самостійне, самодостатнє суспільство зі своєю ідентичністю та культурними цінностями. Так один із українських науковців, який підтримує цю теорію, історик Василь Яременко стверджував: «...Україна – це самобутній європейський острів із цільною духовністю, з власними модифікаціями загальнолюдських цінностей ...».[4, с.26]

Специфікою українського суспільства є те, що серед багатьох культурно-історичних впливів є два найбільше розповсюджених підхода. Це концепція Карамзіна, Ключевського, Соловйова «Історія Російської імперії», та концепція Антоновича, Михайла Грушевського «Історія України-Русі». Ці концепції у масовій свідомості українського суспільства в різні часи розповсюджувались у різних умовах. В сучасному суспільстві роль цих концепцій у сприйнятті та розумінні українського суспільства підтримуються за допомогою засобів масової інформації, державних і політичних структур, громадських організацій. Для нас важливим є, які саме культурні цінності розповсюджують дві концепції в українському суспільстві. Одночасно нам необхідно зрозуміти психологічну ідентичність українського суспільства. Тільки тоді ми можемо усвідомити, як культурні цінності двох концепцій впливають на розвиток українського суспільства.

Українське суспільство розташовується географічно на шляху великого степового океану з одного боку, з іншої сторони воно, це суспільство, виникає і розвивається на землеробських культурних традиціях. Внаслідок цього українське суспільство зазнає різних культурних впливів. Вчені вважають, що однією з таких культурних традицій є трипільська. Вона існувала на теренах України з IV – II тисячоліть до н.е. Саме ця культурна традиція сформувала першу тривалу хліборобську культуру, яка базувалась на матриархальному устрої та магічному світогляді. Характерними рисами представників трипільської культури були: розсудливість, цілеспрямованість, витримка, наполегливість.

Інша культурна традиція була пов'язана з еллінською традицією.

Чорноморський напрямок був найскладнішим у еллінській колонізації, тому вона розвивала кмітливність, здатність до ризику, посилювала схильність до індивідуалізму.

Були культурні впливи також кіммерійців, скелотів (скіфів), сарматів. Культури цих етносів орієнтувались на колективізм, військовість.

Трипільсько-еллінська культурна традиція розвивала раціоналізм, практичність, твердість і була пов'язана з хліборобськими традиціями.

Кіммерійсько-скелотська культурна традиція підтримувала колективізм, військову дисципліну. Наслідком такого поєднання стала культурно-психологічна риса, яка включала в себе відчуття та розуміння будь-якого суспільного чи індивідуального явища, процесу. Посилюється ця культурно-психологічна риса і географічними умовами: найродючіші чорноземи давали жити окремому роду і орієнтуватись на раціоналізм, в той же час проходження через Україну степового плато породжувало орієнтацію на відчуття. Культурно-психологічна риса, яка включала в себе відчуття (любов, ненависть, байдужість) та ще осмислена за допомогою розуму, ставала основою світогляду суспільства та індивіда. Так на поєднанні різних культурних традицій починає формуватись психологічна риса, характерна для нашого етносу – цілеспрямованість або наполегливість.

Вперше під єдиною назвою антів ця культурно-психологічна риса (цілеспрямованість) з'являється на історичній арені. Причому «М.Ю.Брайчевський вважає антів продовжувачами носіїв Черняхівської, себто української культури. В.Щербаківський вважав, що іменем «антів» називали ряд українських племен. ... П.Ковалевський розрізняє слов'ян, які просувалися на Балканський півострів, та антів, від яких походять руси». [5, с.68] Назва Русь у X-XII ст. стосувалась Київщини, Переяславщини, Чернігівщини пізніше розповсюджується на Галичину, Волинь, Закарпаття, саме на цих теренах об'єднуються слов'янські племена, які створюють український народ зі своїми культурно – світоглядними традиціями. «...Український народ(поляни, сіверяни, деревляни, дуліби, що зветься пізніше бужани та волиняни, улічі, тиверці та хорвати) ...»[5, с.70]

Нам важливо зрозуміти подальший розвиток культурно-психологічних традицій русинів-українців в межах Київської Русі.

Важливою подією, яка визначила розвиток культурних традицій Київської Русі, було прийняття християнства у 988 році, формування якого відбувалось під впливами Візантійського, Болгарського (десятина церква, побудована в архітектурному стилі Охридського патріархату, з точки зору професора П. Курінного), Римського (обмін посольствами між Володимиром і Римом проходив з 988 по 1000 рік, а також святий Климентій вважався охоронцем Києва, при житті це був римський папа) християнства, антично-язичницьких вірувань Київської Русі (зображення Богородиці в Софії Київській дуже нагадує богиню Мокошу). Синтез християнсько-античних традицій створює русинсько-українське християнство Київської Русі.

Для того, щоб зрозуміти, як на основі цього синтезу виникає культурна традиція Київської Русі, треба осмислити суть католицьких, візантійських, античних традицій в русинсько-українському суспільстві.

Католицька культурна традиція передбачає окремішність церковної та світської влади. Це означало, що індивід мав свободу вибору в боротьбі між світською та церковною владою і ніс відповідальність за свій вибор.

У візантійському християнстві світська і церковна влада були поєднані в єдине ціле, крім того саме імператор реалізовував месіанську функцію візантійського християнства. Тому особистість обожнює владу і виступати проти не має права. Свобода вибору при такій культурній традиції відсутня або сприймається суспільством як бунт чи злочин.

Антично-язичницька культурна традиція обожнювала сили природи, боги були недосяжні для людини, і тільки сильна особистість могла бути впливова у цьому світі. Саме ці традиції ставили на перше місце сильну особистість, яка підпорядковується закону Богів. Між людиною та язичницькими богами була прірва, подолати яку людина ніколи не може. Самі античні боги були недосконалі, здатні на аморальні вчинки. «Античний світ розпався в V ст., коли зайшов у глухий кут, бо не уявив, хто є носієм совісті, хто визначає свободу волі, хто є вищим ідеалом, до якого людина має прагнути. Ні Зевс, ні Перун такими ідеалами не були, вони були навіть здатні на аморальні вчинки і до того ж були смертні. ... Надходила грандіозна духовна революція.»[4,с.13]

Християнська культурна традиція вирішує проблеми античної цивілізації. Основою рішення є втілення Бога в людському образі. «Як людина, утробу матері розтягав, і, як Бог, вийшов, дівства не пошкодивши.

Як людина, материнським молоком годувався, і, як Бог, звелів ангелам із пастухами співати: «Слава Богові у вишніх»[Луки 2:14].

Як людина, був сповитий у пелюшки, і, як Бог, волхвів зіркою провів.

Як людина, у яслах лежав, і, як Бог, від волхвів дари і поклоніння приймав.»[4, с.65]

Поява Ісуса Христа в культурній традиції – це ліквідація прірви між Богом і особистістю, а також це вірець ідеальної людини. Так формується образ окремої особистості християнською культурою. Але шлях до розуміння неповторної особистості починається у кожного з народів через своє розуміння християнства та ролі особистості в ньому.

Католицька християнська традиція поступово переходить до поглядів Томи Аквінського, де за допомогою розуму пізнається християнство, а там, де людський розум був безсилим, переходили до теології. Тому в розумінні окремої особистості в католицькій традиції велику роль грає розум, а пізніше раціональне мислення.

У візантійській християнській традиції сповідуються погляди Платона, де велику роль грає ідея, що пізніше трансформується в ідеологію Візантії. Ідеологія легше сприймається на рівні відчуттів та через колективізм. Тому сприйняття окремої особистості йшло через відчуття і колективізм.

Християнство русин-українців, реалізуючись в нашому суспільстві, не стає візантійським, католицьким, а стає київським (русино-українським). Остаточоно оформив і розкрив суть київського християнства митрополит Іларіон у своєму творі «Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених». Відмінність київського християнства від візантійського полягала в тому, що наше християнство не сприймало месіанської функції окремого народу і його панівного становища по відношенню до інших народів. Митрополит Іларіон у своєму творі стверджував, що благодать належить тільки Богу, кожен народ отримує благодать, а з ним і своє призначення, тому народи є неповторними і рівними між собою.

Під Благодаттю виступає Божественна сила, що вказує шлях до спасіння. «І вже не горбиться людство в Законі, а в Благодаті розпрямлено ходить. Ідуєї-бо при свічі Закону шукають собі оправдання, християни ж при благодатним сонці спасіння собі знаходять»[4, с.51]

Особистість сприймає Благодать спочатку через відчуття – це любов, „...і зійшло на нього благословення Всевишнього, – споглянуло на нього все- милостиве око благого Бога і возсіяв розум у серці його,...»[4, с.101] Коли Благодать (любов) возсіяє в серці людини, вона буде освітлювати розум людини, тобто гармонізує внутрішній світ людини. Сприйняття Благодаті-любові на рівні відчуттів є неповним, без його осмислення, розуміння особистістю у Софійному (русинсько-українському) християнстві. „ Тільки від благого розмислу і гостроти розуму ти збагнув, що Бог є єдиним творцем невидимого і видимого, і що послав до людей спасіння ради возлюбленого Сина Свого”.[4, с.115] Особистість сприймає Нове Євангеліє через розум, осмислення. Гармонійне поєднання у особистості любові(відчуття), розуму(осмислення та розуміння на базі знань і віри) стає основою свободи волі і творчості, яка відбувається на основі Софійного християнства. Ця християнська система починає формувати новий тип людини в межах Київської Русі. Це особистість, яка на основі Софійного християнства гармонізує в своєму світогляді відчуття та розум і здатна реалізуватися через власну волю. Так починає формуватися християнський дух (внутрішній зміст особистості) русинів-українців. Тому сприйняття існуючого світу в русинів- українців спочатку іде через відчуття (любов, ненависть, добро, злість, байдужість), потім осмислюються через розум, і тільки коли відчуття та розум складає одне ціле, приймається рішення, центром реалізації якого стає особистість та її воля. Для такої людини прийняте рішення стає основою його я, воно не може бути теоретичним, а тільки практичним. «Є мудрість, яка в голові – «Логос» ; є мудрість, яка в бутті, в речах – це «Софія».» [6, с.28] Тому Софійне християнство Київської Русі орієнтувалось на цілеспрямовану особистість, яка відчуває, розуміє і здатна реалізовувати те, що проголошує основою свого світогляду. «Справа в тім, що християнство – це теїстична релігія, ... Бог – особистість, така ж особистість, як кожний із нас. Ця особистість має біографію (Євангеліє), в неї є характер; відомо, що Ісус плакав, але ніколи не сміявся.»[6, с.28] Софійне християнство Київської Русі орієнтувалось на цілеспрямовану особистість, це була неповторна, ідентичність русинів-українців, відмінна від візантійської, католицької традиції, з своєю системою мислення, переживань, діяльністю.

Внаслідок такої системи мислення і діяльності людина пізнає саму себе та усвідомлює, що вона належить до окремого роду русинів-українців. Цей рід русинів-українців відрізнявся наполегливістю, цілеспрямованістю, персоналістичним світоглядом, а також розумінням того, що кожна людина має призначення від Бога, яке вона виконує у цьому суспільстві. Сама Київська Русь вважалась новим духовним центром, де Київ є другим Єрусалимом, а Дніпро є другим Йорданом. Так формується русинсько-український етнос в межах Київської Русі, створюючи свою неповторну психологію та культурно-національну традицію. «Україна потребує своєї віковичної духовності, тієї духовності, що народилася в надрах греко-слов'янської цивілізації України-Русі, тієї духовності, яку втілювала Києво-Могилянська академія, загалом духовності, яка зробила Україну суб'єктом світової історії.» [7, с.470]

Великий вплив на розвиток русинсько-української культури та духовності було знайомство її з католицькою культурою Речі Посполитої, яка включала боротьбу і взаємодію. У процесі цієї взаємодії і боротьби русинська-українська культурна традиція модернізується, вдосконалюється і стає основою української нації. І ця модернізація проходила через друкарні, школи, братства, Києво-Могилянську академію.

Вирішальним моментом у становленні української нації був вступ Запорозького козацтва, на чолі з гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним, до складу Київського братства. У культурних традиціях Запорозького козацтва відбуваються великі зміни, зберігаючи характерну психологічну рису русинсько-української традиції – цілеспрямованість, наполегливість, зростає роль окремої особистості. Козаки – це люди, які вірять у своє призначення дане від Бога і розуміють, що тільки активна, діяльна особистість через своє життя може реалізувати це призначення. Завдяки зростанню ролі індивідуальності в культурній традиції і відбувається перехід від персоналістичного світогляду до індивідуально-персоналістичного світогляду, це результат освітньо-політичної діяльності братств, Київсько-Могилянського колегіума. «Що роблять православні громади в Україні? Закладають свої друкарні, школи, і врешті відкривається Києво-Могилянська академія. Учені монахи звряють точність перекладів священних текстів на церковнослов'янську мову. Виникає нова, світська і динамічна культура, побудована на західних зраках.»[1, с.164]

За часи Зіновія-Богдана Хмельницького відбувається покаяння всієї України, тому індивідуально-персоналістичний світогляд стає основою українського суспільства. Цей світогляд відповідає русинсько-українській психології. Український індивідуалізм часів козаччини будь-яку подію чи людину спочатку сприймає на рівні відчуттів, потім осмислює за допомогою розуму, і, поєднавши розум та відчуття в єдине ціле, реалізує через власну волю. Причому індивід відчував і розумів свою належність до роду українців, який тоді асоціювався з козацтвом. Тому індивідуально-персоналістичний світогляд практично розкриває суть української домінуючої риси, яка називається цілеспрямованістю. Виникнення цієї психологічної риси пов'язане з системою світосприйняття, яке з часів Київської Русі до Козацької держави орієнтується на поєднання в єдине ціле відчуттів та розуму в світогляді індивідуальності і реалізації цієї єдності через власну волю.

Центром індивідуально-персоналістичної української культурної традиції часів козаччини стає індивідуальність, яка сприймає існуючий світ через єдність власних відчуттів і розуму, реалізує все це через власну волю. А це вже яскравий прояв західної культури, бо саме вона дає світу індивідуалізм та його шанування. «Озахіднення запорозького козацтва, створення їхнього романтичного образу – це, власне, те, чим стала Україна.»[1, с.165]

Так формується українська нація, яка має характерну рису – цілеспрямованість, і світогляд якої базується на гармонійному поєднанні розуму і відчуттів та реалізується через волю індивіда. Українська національна ідентичність виникає в межах Козацької держави в процесі боротьби, протистояння, взаємодії з різними державами. Більше того, Козацька держава виникає в центрі протистояння європейської та азійської цивілізацій. Знаходячись в центрі протистояння, ведучи

постійні війни з ворогами, Козацька держава будує свою соціальну структуру на національних традиціях. Соціальна структура козацької держави базується на демократії: гетьман, полковники, сотники обирались козацькою радою. Міста мають магдебурзьке право. Реалізується ця структура через національну ідентичність, яка домінуючу роль відводить індивідуальності, причому ця індивідуальність, гармонізуючи свої відчуття і розум, може розвивати власні здібності та відповідно до них зайняти положення в соціальній структурі. Така соціальна структура з індивідуальністю, яка вірить у своє призначення від Бога та реалізується через активну діяльність, є результатом західнохристиянської (європейської) цивілізації. Звісно, основою католицької традиції є розум і породжений пізніше ним раціоналізм.

Візантійсько-євразійська традиція – це ідеологічно-колективний світогляд, який базувався на відчутті. Українська християнська традиція орієнтувалась на індивідуальність, світогляд якої базувався на гармонії розуму та відчуттів і реалізувався через волю. Таким чином, українська ідентичність, основою якої була індивідуальність, де свою роль грає розум та відчуття, була одним із варіантів західнохристиянської (європейської) цивілізації. «Україна найбільше серед усіх країн східнохристиянського цивілізаційного світу перейняла західну політичну та інтелектуальну культуру.»[1, с.165] Теоретично культурна ідентичність України була розроблена в Київській Русі через Софійне християнство. У Козацькій державі цьому сприяв Києво-Могилянський колегіум. А пізніше завдяки «філософії серця» Григорія Сковороди, а також діяльності покоління 30-40х років XIX ст., Тараса Шевченка, Миколи Костомарова.

Індивідуалістично-персоналістичний світогляд є основою Софійного християнства, «філософії серця», тобто національно-культурної ідентичності. Він стає основою соціальної структури з виборністю та звітністю керівництва. (Часи Запорозької держави, Гетьманщина). У культурі – стиль барокко, який був поєднанням різних напрямків у єдине ціле. Так в українській архітектурі розвивається індивідуально-персоналістичний стиль барокко, який у житті індивідуальності реалізується через активну, героїчну діяльність, стійкість духу. «Якщо можна акцентувати віртуозність італійського, драматизм іспанського, містицизм німецького, романтизм французького та метафізичність англійського бароко, то про українське барокко можна говорити з погляду характеристики його героїко-стоїтичного духу.»[7, с.472]

Але з XIX-XX століть в українському суспільстві, завдяки асиміляції, розповсюджується євразійський ідеологічно-колективний світогляд, основою якого є месіанський світогляд, який оформляється у візантійсько-православну ідеологію «Москва III», пізніше в месіансько-комуністичну ідеологію, реалізується ідеологія через російську культуру та колективну психологію.

Висновки. Таким чином, в українському суспільстві через історіографію та інші науки громадяни виховуються в двох культурних традиціях та відповідних цінностях. По ходу такого виховання та освіти індивідуальності, зовнішні культурні цінності стають основою його внутрішнього світу. У той же час індивідуально-персоналістичний світогляд стає для української нації основою її неповторної ідентичності.

Подальший розвиток українського суспільства можливий лише тоді,

коли внаслідок реалізації свободи вибору, індивідуальність буде орієнтуватися на культурно-історичні традиції, які дозволять українському суспільству бути самим собою, і розвиватися на основі своїх цінностей та традицій. Свобода вибору між українським індивідуально-персоналістичним світоглядом та євразійським ідеологічно-колективним світоглядом у суспільстві буде вирішувати, наскільки швидко у суспільстві відбудеться українсько-українське примирення. Причому в основу свободи вибору може бути покладено як гуманізм, так і протистояння.

Тільки досягнувши розуміння і сприйняття української ідентичності всім суспільством, українська нація може представити світу свою неповторну ідентичність. І тільки після цього українська ідентичність може через свою неповторну суть реалізувати загальнолюдські цінності та процеси глобалізації.

Література:

1. Ярослав Грицак. Життя, смерть та інші неприємності. – К.: Грані-Т, 2008. – 232 с.
2. Ярослав Грицак. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. – К.: Критика, 2011. – 350 с.
3. Раїса Іванченко. Історія без міфів: Бесіди з історії укр. державності : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: МАУП, 2007. – 624 с.
4. Іларіон, митрополит. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених. – К.: МАУП, 2004. – 176 с.
5. Наталія Полонська-Василенко. Історія України: У 2т. Т. 1. До середини XVII століття. – К.: Либідь, 1992. – 640 с.
6. Сергій Кримський. Софія Київська. Ефект високого неба. Україна Incognita / За загальною ред. Л. Івшиної. – Видання третє, стереотипне – К.: Українська прес-група, 2004. – 400с.
7. Сергій Кримський. Принцип духовності XXI століття. Дві Русі / За загальною ред. Л. Івшиної. – К.: Факт, 2003. – 496.